

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

6/3, 222-239

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2025

Makale Kabul Tarihi: 18.08.2025

Alyap, L. (2025). Kök-Türkler kaplan ya da bilimsel adıyla panthera tigris (altaica) gördü mü? resmetti mi? *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 6(3), 222-239. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.1200>

KÖK-TÜRKLER KAPLAN YA DA BİLİMSEL ADIYLA PANTHERA TIGRIS (ALTAICA)¹ GÖRDÜ MÜ? RESMETTİ Mİ?

Levent ALYAP

Millî Eğitim Bakanlığı levent.alyap@cloud.com ORCID

“Erken yaşlarımdan bugüne kültürümü öğreten
Kıymetli Hocam, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ’a...”

Öz

Kök-Türklerin plastik eserlerinde konu aldıkları hayvanlardan biri de kaplandır. Kök-Türk Dönemi’nde bu hayvanın hangi adla anıldığı sorusunun, cevabının “toņa” kelimesi olduğunu ilk kez açıklayan Kâşgarlı Mahmûd olmuştur.

Kâşgarlı Mahmûd *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı ölümsüz eserinde “toņa” kelimesini “filleri öldüren bir tür pars, bebr” olarak açıklamış; kelimenin bu anlamının günümüze aktarılmasında ise Şemseddin Sami’nin *Kamûs-ı Türkî* adlı eseri önemli rol oynamıştır. Nitekim *Kamûs-ı Türkî*’de kelimenin karşıladığı hayvanın hem kaplana benzetilmesi hem de benekli olduğunun ifade edilmesi, söz konusu yırtıcı hayvanda çelişkili görsel özellikleri akıllara getirmiş; toņa kelimesinin anlamı yaygın bir şekilde “kaplan” olarak benimsenmiştir. Bu yaygın görüşe karşın yazılı kaynakları inceleyen bazı bilim insanları ise “toņa”yı yine yırtıcı bir kedi türü olan “bars (leopard)” ile eşleştirerek barsın bir türü olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu durum bazı bilim insanlarını Kök-Türklerin kaplanı ömürleri boyunca görmedikleri düşüncesine sevk etmiştir.

Bu makale, doğal fiziksel özellikleriyle kaplan figürünün Kök-Türk öncesi dönemde, Kök-Türklerde ve aynı zamanda Kök-Türkler gibi Türk runik alfabesini kullanan Kırgızlarda yer alan örneklerine yer vererek, arkeoloji araştırmalarıyla elde edilen görsel materyallerin yazılı kaynaklardaki eksiklikleri tamamlaması hususundaki önemini dikkatlere sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Toņa, kaplan, bars, leopar, Kök-Türkler.

¹ Büyük yırtıcı kedilerin cinsini temsil eden kelime *Panthera*’dır. *Tigris* ise türünü ifade eder. Bengal Kaplanı, Sibirya Kaplanı vb. ifadeler kaplanın alt türünü temsil eder. Alt türler farklı coğrafyada bulunan kaplanları birbirinden ayırmış olur. Örneğin *Panthera tigris tigris* Bengal kaplanının, *Panthera tigris altaica* ise Sibirya kaplanının bilimsel adıdır. Eski Türklerin yaşadığı coğrafyada gördükleri, resmettikleri kaplanın *altaica* alt türü olması gerektiği parantez içerisinde gösterilerek dikkatlere sunulmuştur.

DID THE GOKTURKS SEE OR DRAWINGS OF A TIGER, OR ITS SCIENTIFIC NAME, PANTHERA TIGRIS (ALTAICA)?

Abstract

One of the animals depicted in the Gokturks' plastic works was the tiger. Mahmud of Kashgar was the first to explain that the word "toḡa" was the answer to the question of what this animal was called during the Gokturk Period.

Mahmud of Kashgar explained the word “toġa” in his immortal work, *Dīvānu Lugâti-Türk*, as “a type of leopard, bebr, that kills elephants.” Şemseddin Sami’s work, *Kamûs-ı Türkî*, played a significant role in transmitting this meaning to the present day. Indeed, the fact that the animal referred to in the *Kamûs-ı Türkî* is both likened to a tiger and described as spotted evoked contradictory visual characteristics in the predator in question; the meaning of the word “toġa” was widely accepted as “tiger.” Despite this widespread view, some scholars who have examined written sources have equated “toġa” with “bars (leopard),” another predatory cat, arguing that it must be a type of bars. This has led some scholars to believe that the Gokturks had never seen a tiger in their lifetimes.

This article aims to highlight the importance of visual materials obtained through archaeological research in filling in the gaps in written sources by presenting examples of the tiger figure with its natural physical characteristics from the pre-Gokturk period, the Gokturks, and also among the Kyrgyz, who, like the Gokturks, used the Turkic runic alphabet.

Keywords: Tona, tiger, leopard (pars), Gokturks.

Ø. Giriş

Kök-Türkler ($\text{𐰆} \text{𐰇} \text{𐰏} \text{𐰤}$ / 突厥) kuruluş yıllarında yaşadıkları sahada büyük bir sanat mirasına sahip olmuşlardı. Milat öncesi zamanlardan beri bu coğrafya sanatçılarının vazgeçilmez ana teması hayvan figürüydü. Bilim insanlarının “*Hayvan Üslubu*” olarak adlandırdıkları bu sanat icrası Kök-Türkler zamanında Avrupa insanını hayran bırakacak kadar inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Kök-Türklerin kurucularından ve batı kanadından sorumlu yabgusu İstemi Kağan ($\text{𐰉} \text{𐰺} \text{𐰽} \text{𐰸}$ / 室點密 / Σιλζιβουλος)’ı ziyaret eden Bizans elçisi Zemarkhos (Ζήμαρχος)’un, kağanın otağında gördüğü hayvan heykelleri karşısındaki hayranlığını Bizans tarihçisi Menandros (Μένανδρος) bizzat kaydetmiştir. (Ahmetbeyoğlu, 2009, s. 18) Kök-Türkler hayvan resimleri yapmada, süslemede, şekillendirmede yetkin sanatçılara sahipti. Bu sanatçılardan birini övgüyle şu şekilde dile getirmişlerdi: $\text{𐰄} \text{𐰈} \text{𐰍} \text{𐰶} : \text{𐰃} \text{𐰪} | \text{𐰋} \text{𐰌} \text{𐰍} \text{𐰎}^2$ ig(e)n(i)g : b(e)d(i)zg(e)li : uz (e)rm(i)s; *Geyik (şekillerini) resmetmek için (resmetmede) ustaymış.* (Konkobayev, Useev ve Şabdaneliyev, 2015, s. 153).

Kâşgarlı Mahmûd *Dîvânü Lugâtî't-Türk* adlı ölümsüz eserinde “toņa” kelimesini “*filleri öldüren bir tür pars, bebr*” olarak açıklamış (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 496-497); kelimenin bu anlamının günümüze aktarılmasında ise Şemseddin Sami’nin *Kamûs-ı Türkî* adlı eseri önemli rol oynamıştır. Nitekim *Kamûs-ı Türkî’de* kelimenin karşılığı olarak “bebr” gösterilmiş; hayvanın hem kaplana benzetilmesi hem de benekli olduğunun ifade edilmesi, söz konusu yırtıcı hayvanda çelişkili görsel özellikleri akıllara getirmiş; toņa kelimesinin anlamı yaygın bir şekilde “kaplan” olarak benimsenmiştir (Şemseddin Sami, 2014 s. 113). Bu yaygın görüşe karşın yazılı kaynakları inceleyen bazı bilim insanları ise “toņa”yı yine yırtıcı bir kedi

² Font, bu satırların yazarı tarafından .ttf dosya formatında tasarlanmış A-43 adı verilerek TEKE Akademi envanterine teslim edilmiştir.

türü olan “bars (leopar)” ile eşleştirerek barsın bir türü olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu durum bazı bilim insanlarını Kök-Türklerin kaplanı ömürleri boyunca görmedikleri düşüncesine sevk etmiştir (Aydın, 2024, s. 118). Kök-Türklerin egemen oldukları bölgelerden elde edilen görsel malzemelerde kaplan ve leoparın belirgin fiziksel özellikleri açık şekilde ayırt edilip görünmesine, bilinmesine rağmen bazı bilim insanları (sanat tarihçiler ve arkeologlar); gördükleri ve birbirinden ayıramadıkları yırtıcı kedileri “leopar veya kaplan” şeklinde ifade etmişlerdir.

• Toņa (Kaplan) ve Bars (Pars, Leopar) Karışıklığı

Toņa (𐰽𐰺𐰭 /) kelimesi hakkında Hamilton, “*Manuscripts Ouïgours du XIe -Xe Siècle de Touen-Houang*” başlıklı eserinde şu cümlelere yer vermektedir:

Kāšgarī (ibid.) précise en outre qu'à l'origine toņa signifiait babr, «tigre», animal qui tue les éléphants, mais qu'ensuite, ce sens premier étant oublié, le mot est resté chez les Turks surtout en tant qu'épithète pour désigner un héros « fort comme un tigre». Peut-être faudrait-il rappeler ici le nom de l'empereur mogol Bābr, qui représente sans doute ce même babr, « tigre», en persan, donné comme l'équivalent de toņa Kašgarī, *toņa kelimesinin aslen filleri öldüren bir hayvan olan babr, “kaplan” anlamına geldiğini, ancak daha sonra bu birincil anlamının unutulmasıyla, kelimenin Türkler arasında esas olarak “kaplan kadar güçlü” bir kahramanı belirtmek için bir sıfat olarak kaldığını belirtir. Belki de burada, Farsçada toņa kelimesinin karşılığı olarak verilen ve şüphesiz aynı babr, “kaplan” kelimesini temsil eden Babür imparatoru Bābr’ın adını hatırlamak gerekir* (Hamilton, 1986, s. 51).

Kelimenin Kök-Türk ve Uygur metinlerinde kahramanlık simgesiyle erkek ve kadın adlarında sıkça yer aldığını bilim insanları ortaya koymuştur (Özönder, 2017, s. 46; Wilkens, 2021). Öncelikle, Kâşgarlı Mahmûd’un “*filleri öldürebilecek güçte*” bir hayvan adı olarak ifade etmesini hatırlara getirerek, insan adı olarak ilk kez Kök-Türk metinlerinde Toņa kelimesi ile ifade edilen kaplan, 9-10. yüzyıl Uygur metinlerinde günümüzde telaffuz edildiği gibi (/ Qaplan / Kaplan) görülmektedir (Hamilton, 1986, s. 94). Toņa kelimesinin yazılı metinlerde yırtıcı bir hayvanı ifade eder biçimde görülmemesi, ismini bugün kullandığımız şekliyle büyük yırtıcı kediye bırakabileceği ihtimalini akıllara getirmiştir.

Kök-Türk ve Uygur metinlerinde sıkça rastlanan bars (pars) (𐰽𐰺𐰭 / / 𐰽𐰺𐰭 /) kelimesinin hem yırtıcı kediyle hem de toņa gibi insan ismiyle kayıtlara geçtiği bilinmektedir. Yırtıcı kedi olarak bars (pars) bugün uzmanlarca “Leopar (Panthera pardus)” olarak ifade edilmektedir.

Çin, Kök-Türk ve Uygur kaynaklarında sıkça rastlanan takvim yıllarından biri Çin’de “Kaplan (虎)” olarak karşılanırken, Kök-Türklerde ve Uygurlarda “Bars” kelimesi ile ifade edilmiştir. Aynı yılı temsil eden iki ayrı hayvanın birbirinin aynısı olması gerektiği düşünülmüş olmalı ki, üzerinde pek durulmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki konu üzerinde bilgi veren bazı bilim insanları bars kelimesini kaplan olarak adlandırmışlardır (Radloff, 1895, s. 333). Bazı bilim insanları ise kaplan (qaplan) kavram işaretini leopar olarak açıklamıştır (Hamilton, 1986, s. 234).

Bu durum; örneğin, *Tercüme-i ‘Acâ’ibü’l-Mahlûkât*’ta, pars (bars) hakkında, erkek kaplan ve dişi arslandan doğan melez bir yırtıcı olduğu bilgisinin olması (Sarıkaya, 2019, s. 431) ve yazılı kaynaklar üzerinde uzmanlaşmış bilim insanları tarafından bu gibi kaynakların esas

alınabileceği düşünüldüğünde barsın kaplan ile bağlantısından dolayı her iki isim ile anılması ve bir kaplan türü olarak açıklanması için doğal bir zemin hazırlayabileceğini akıllara getirmiştir. Fakat bars kelimesinin özellikle yerli ve yabancı dil uzmanlarınca leopar olarak açıklandığı düşünüldüğünde, önceleri aslan ve panter'in (leo+pard) melezi olabileceği düşüncesi ile leoparın bu ismi aldığı ve bu isimle yaşamaya devam ettiği, hâliyle kaplan (*panthera tigris*) ile bağlantısı olmadığını akıllara getirmiştir.

Bu karışıklık, benzer bir durum ile arkeoloji ve sanat tarihi ile ilgili eserlerde de görülmektedir. Örneğin: bir sanat eseri üzerindeki yırtıcı bir kedi üzerine yorum yapılırken “Kaplan veya Leopar (Bars / Pars), Kaplan veya Aslan” ifadeleri karşımıza çıkmaktadır.³

Sanat tarihçileri ve arkeologlar için yazılı kaynakların önemi her ne kadar elzem olsa da bu bilim insanlarının bir hayvanı ifade edebilmenin en önemli kaynağı her şeyden önce görüntüsüdür.⁴ Stilize edilmiş veya örneğini Pazırık kurganlarında gördüğümüz, sadece kontur çizgisi⁵ ile gerçekleştirilmiş bir yırtıcı kedinin “*kaplan mı, arslan mı, yoksa leopar mı?*” düşüncesi ile hangi türde olabileceği konusunda, buluntunun, tarihi, coğrafyası ve epigrafi kaynaklarıyla açıklanmaya çalışılması bilinen bir durumdur. Sonuç olarak elde edilen bilgiler çerçevesinde, yanılmaya sebebiyet vermeyecek durumda özelliklere sahipse herhangi bir yırtıcı kediye (örneğin) “kaplan”; değilse ihtiyatlı bir şekilde “*leopar veya kaplan*” ifadesi atfedilmiştir. Fakat kaplan figürü doğal fiziksel görüntüsüyle (çizgili) sanat eserlerinde, özellikle erken dönem Türk sanat eserlerinde hiçbir arkeolog ve sanat tarihçisi tarafından arslan ve leopar’a atfedilmemiştir. Bilimsel ismi *Panthera tigris* olan kaplanın, Kök-Türk öncesi ve Kök-Türkler döneminde eski Türklerin yaşadığı coğrafyada icra edilen plastik eserlerinde hatırlanması ve bu plastik eserlerin alan uzmanlarınca mutlaka başvuru kaynağı olması gerektiği dikkatlere sunulmuştur.

1. Kaplanın Fiziksel Görüntüsü

Kaplan (*Panthera tigris*), Arslan / Aslan (*Panthera leo*) , Jaguar (*Panthera onca*) ve Leopar [bars / pars (*Panthera pardus*)] birçok yırtıcı kedi türünün içerisinde kükreyebilme özelliğine sahip olmaları ile hayvan bilimciler tarafından büyük kediler sınıfında değerlendirilmiştir. Kar Leoparı, Vaşak ve Çita gibi yırtıcı kediler de büyük kediler sınıfındadır fakat kükreme yeteneğine sahip değildirler.⁶ Bu dört büyük kedinin doğal özellikleriyle, davranışlarıyla özellikle güçlü olmalarıyla tarih boyunca insanları hayran bıraktığı, medeniyetlerin sanat formu, sembolü, ongunu ve kültü hâline geldikleri bilinen bir durumdur.

Özellikle erken dönem sanatçıları tarafından stilize edilmiş bir hayvanın bile hangi hayvan türüne ait olduğunu tespit etmek için o hayvanın genel özelliklerinden ipuçları arandığı kuşkusuz bir gerçektir. Kaplanın kısaca fiziksel görünümünü hatırlara getirmek için diğer büyük yırtıcı kediler ile anılması yerinde olacaktır.

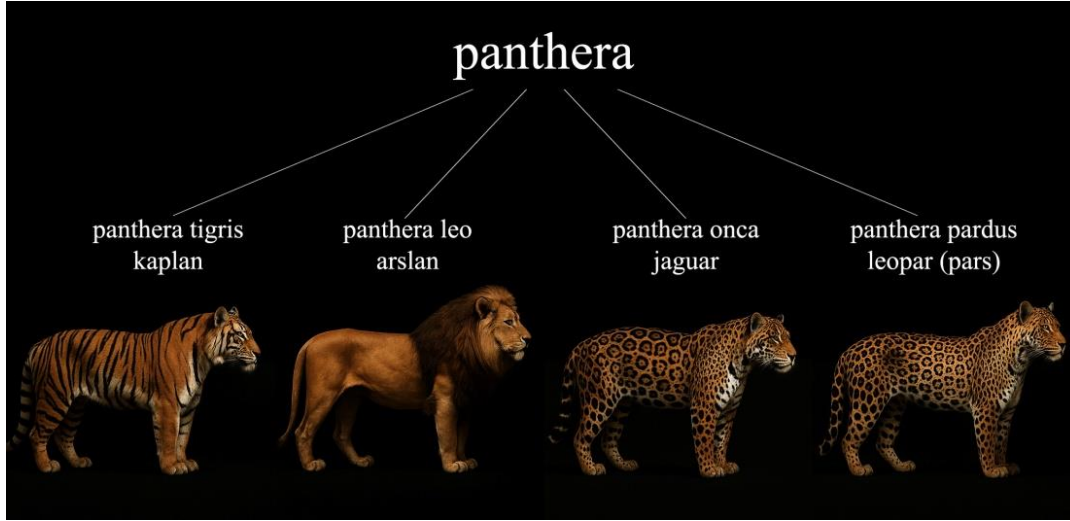
³ Birçok örneği bulunan bu şekildeki ifadelere rastlanılan birkaç eser için bk. Kiselev, S. V. (1951); Gryaznov, M. P. (1956); Akishev, A. K. (1976); Alekseyev, A. Yu. (2012).

⁴ Eski Türk boy ve topluluklarının yaşayış ve inanışlarında, sosyal ve kültürel hayatlarında hayvanların ayrı yere ve öneme sahip olduğu, bunların da grafik dil öğelerine (petrogliflere, damgalara vd), kullanım ve süs eşyalarına, anıtlara, yazıtlara yansıdığı bilinmektedir. Konu hakkında derli, toplu ve karşılaştırmalı bilgi, bulgu ve belgeler için bk. Alyılmaz, 2017.

⁵ Sanatta kontur çizgileri, bir nesnenin kenarlarını çizerek şeklin sınırlarını ve belirgin iç çizgilerini vurgular. bk. <https://avantarte.com/glossary/contour-line>.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.nationalgeographic.com/animals/mammals/facts/big-cats-1>.

Resim 1: Büyük kedileri bilimsel isimleri ile açıklayan tasarım (Levent Alyap)

Jaguar ve Leopar sarımsı renge ve beneklere sahip olan yırtıcılardır. Yalnız Amerika kıtasında yaşayan Jaguar ve Afrika ile Asya kıtasının belirli bölgelerinde yaşayan Leopar ilk bakışta birbirine benzer görünüme sahip olsa da Jaguarların benekleri daha büyük görünümündedir. Arslan, üzerinde herhangi bir çizgi, nokta ve benek olmayan ağırlıklı olarak kahve tonda tüylere sahiptir. Özellikle kuzey kesimlerde yaşayan Kaplanların tüyleri ise okrazi turuncusu veya çinko turuncusu ve kapuçin turuncusuna sahip olup bütün vücudu çizgilerle bezenmiştir (Mazák, 1981, s. 1) Alt türleri ile kaplanın görünümü yeryüzünde hiçbir yırtıcı kedide bulunmamaktadır. Bu yüzden özellikle erken dönem sanat eserlerinde kaplanın araştırmacılara bıraktığı en önemli ipucu çizgileridir.

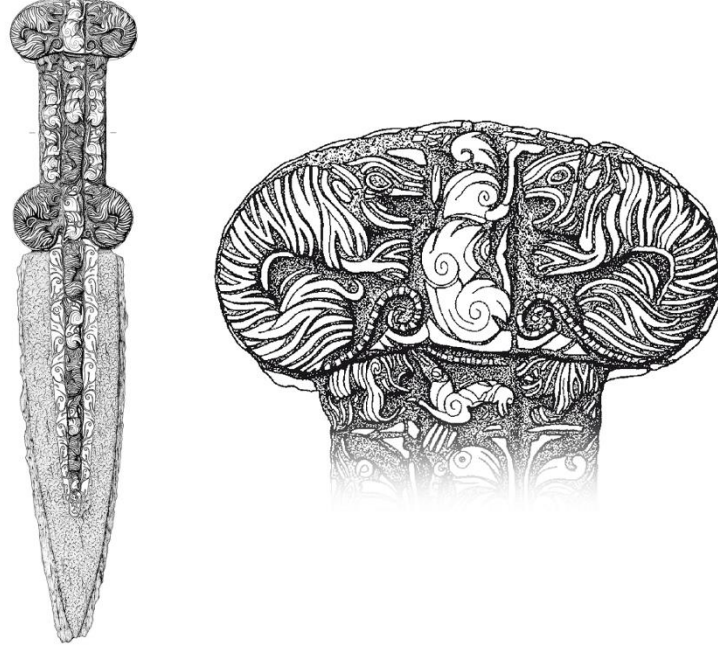
2. Erken Dönem Sanat Eserlerinde Kaplan

Eserlerinde az sayıda hayvan figürü barındıran Karasuk Kültürü (MÖ 1500 - MÖ 800) yerini hayvan figürlerini daha gerçekçi bir şekilde biçimlendiren Tagar Kültürü'ne (MÖ 800 - MÖ 200) devrettikten sonra hayvan figürü sayısı çoğalmaya başlamış; bu hayvan figürleri arasında kaplan da yerini almıştır (Vadetskaya, 1986, s. 111). Tagar Kültürü'ndeki kaplanlar, sonraki yüzyıllarda özellikle Sibirya ve Altay dağlarındaki buluntularda görüldüğü gibi başka bir hayvana saldırır şekilde resmedilmemiştir (Korolkova, 2006, s. 84). Arslan, İskit sanatçıların çok sevdiği ve sıkça tasvir ettiği hayvanların başında gelmesine rağmen özellikle erken dönemlerde Güney Sibirya'da görülmemiştir (Kiselev, 1951, s. 242). İskit sanat formunun en önemli sahasının Sibirya olması, kaplanı sanatçıların eserlerindeki vazgeçilmez obje hâline getirmiştir. Daha geç dönemde İskitlere ya da Hsiung-nu'lara atfedilen, Ordos sahasının bronz sanat eserlerinde görülen kaplan, stilize edilmiş olmasına rağmen, onu diğer yırtıcı kedilerden ayıran özelliğiyle yani çizgileri ile betimlenmiştir. Sasanilerin betimlemeyi çok sevdiği av sahneleri o dönemde Kök-Türkler ve Kırgızların sanat kompozisyonlarında görülmüştür. Sasanilerde avcının hedefinde olan aslan Kırgızlarda kaplan olarak tasarlanmıştır (Evtyuhova, 1948 s. 47; Kiselev, 1951, s. 624). Kök-Türklerin av sahnesinde kaplan av şeklinde değil, kompozisyonun merkezinde görkemli bir şekilde sergilenmiştir. Aşağıda, Türklerin atalarının, Kök-Türklerin ve Kırgızların, doğanın tüm karakteristik özelliklerini sanatlarına aktardığı kaplan figürü görüntüleri dikkatlere sunulmuştur.

2.1. Arjaan Kaplanı

Kaplan figürünün en erken ve en güzel görüntülerinden biri erken İskitlere yani MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Arjaan Kurganı'nda tespit edilmiştir (Çugunov, 2011, s. 74). Kurgandaki buluntulardan olan bir hançerin bıçak kısmında ve kabzasında antitetik şekilde yer alan kaplan figürü, başka bir yırtıcı kediye hatırlatmayacak, ifade etmeyecek gerçeklikte tasvir edilmiştir.

Resim 2: II. Arjaan kurganında bulunan hançer ve üzerindeki kaplan figürlerinin çizimi
(Çugunov, Parzinger ve Nader, 2017, s. 346-347)

2.2. Sibirya Koleksiyonu Kaplanı

I. Petro (Пётр Первый)'nin emriyle, 18. yüzyılda yapılan kazılar neticesinde İskitlere ait (MÖ 6 - MÖ 3. yüzyıl) birçok altın eser keşfedilmiş; en büyük ve en iyi kısmı Sibirya Valisi M. P. Gagarin tarafından toplanmıştır (Zavitukhina, 1974, s. 34). Bu altın eserler bugün Hermitaj Müzesinde, Sibirya Koleksiyonu adıyla sergilenmektedir.

Koleksiyonun önemli bölümünü teşkil eden kemer tokalarının kompozisyonunu ağırlıklı olarak hayvan mücadelesi sahneleri oluşturur. Bu hayvanlar arasında kaplan önemli bir rol oynar. Konu açısından yeterli olacağı düşüncesi ile koleksiyonda kaplan figürünü içeren kemer tokaları içinde bir tanesini örnek olarak vermek yeterli olacaktır. Dikkatlere sunulan altın tokada olağanüstü mükemmellikte ve gerçekçi çizgilerle betimlenmiş olan kaplan, kurt ağızlı fantastik bir canavarla mücadele etmektedir. Bu canavarın arkasında grifon başlarıyla bezenmiş bir boynuz uzanır (Artamonov, 1973, s. 128).

Resim 3: Kurt ağızlı fantastik canavar ile kaplanın mücadelesini tasvir eden altın kemer tokası
<https://www.meisterdrucke.ie/kunstwerke/1260px/Unbekannt - Animals fighting Belt buckle 7th century BC - %28MeisterDrucke-801173%29.jpg>

2.3. Pazırık Kaplanı

Âdeta kültür ve sanat hazinesini içinde saklayan Altay dağlarındaki ilk kazıları başlatan W. Radloff olmuştur. Pazırık Kurganları 1929 yılında M. P. Gryaznov tarafından 1. Pazırık kurganının açılmasıyla başlamış; 1947 yılına kadar kurganlar üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Pazırık'taki diğer dört büyük kurgan ünlü Sovyet arkeolog Rudenko tarafından açılmıştır (Rudenko, 1970, s. xviii). Hayvan üslubunun zengin malzemesini teşkil eden kurganlarda, başta Rudenko ve Gryaznov olmak üzere ilgili birçok bilim insanı tarafından ele alınan birçok kaplan figürü mevcuttur. Sibiry'a kaplanı maddesinde ifade edildiği gibi konu açısından yeterli olacağı düşüncesi ile bir tanesini örnek olarak vermek yeterli olacaktır. 5. Pazırık kurganında bir kadının sağ elindeki dövmede iki geyiğe saldıran iki kaplan ve bir leopar kompozisyonu yer almaktadır (Barkova ve Pankova, 2005, s. 57). Kompozisyonda kaplan (Panthera tigris) ve leopar [bars / pars (Panthera pardus)]'ın aynı anda görülmesi iki ayrı yırtıcı kedinin o zamanlarda ustaca ayırt edildiğini göstermiştir.

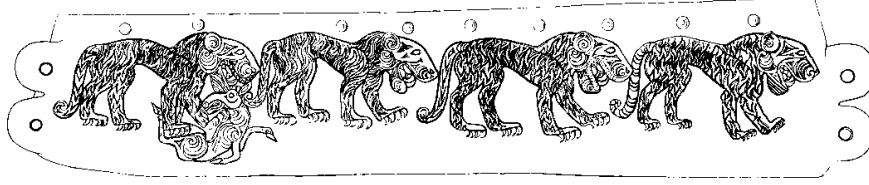

Resim 4: 5. Pazırık kurganında bir kadının sağ elindeki dövme gösteren fotoğraf ve bütün hâlindeki restitüsyonu (Barkova ve Pankova, 2005, s. 57)

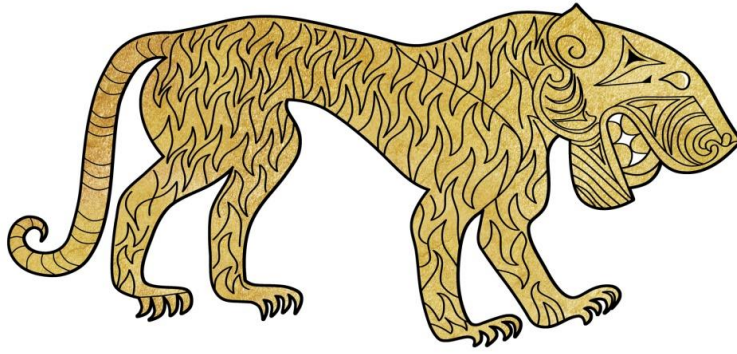

2.4. Başadar Kapları

Başadar kurganları Altay dağlarında 1950 senesinde ünlü Sovyet arkeolog S. I. Rudenko tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. 2 numaralı kurganda bulunan bir lahitte oyulmuş şekildeki kaplan figürleri ustaca üsluplaştırılmış, aynı zamanda *panthera tigris* gerçekliğini gözler önüne sermiştir.

Resim 5: Başadar kurganındaki lahitin üzerinde yer alan kaplanların çizimi (Perevodçikova, 1994, s. 117)

Resim 6: Başadar kurganındaki lahitin üzerinde yer alan kaplanlardan birinin çizimi (Çizim: Levent Alyap)

2.5. Kudırge Kapları

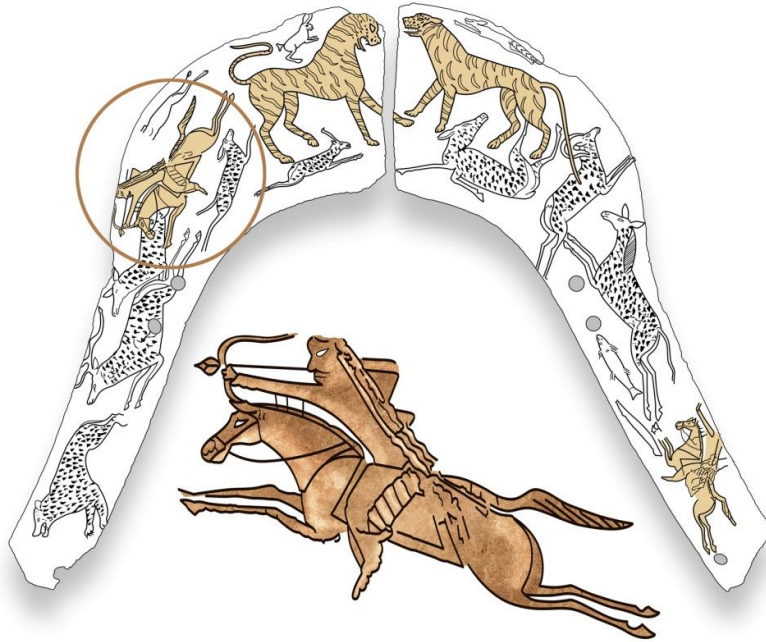
Kaplan figürünün güzel örneklerinden biri Altay dağlarındaki Kudırge mezarlarından elde edilen bir eyerin ön kabzasının kemik kaplamaları üzerine gravür (oyma) tekniğinde resmedilmiştir.

Resim 7: Kudırge kurganındaki eyer kabzasının kemik kaplaması üzerinde yer alan gravürün çizimi (Çizim: Levent Alyap)

1924 senesinde Gluhov tarafından bulunan ve aynı yıl Rudenko başkanlığında bir kazı heyeti tarafından gün ışığına çıkarılan Kudırge Mezarlığı kaynak analizi yapılamaması nedeniyle Rudenko ve Gluhov tarafından 7. yüzyıla; Bernştam ve Potapov tarafından 7. yüzyıl sonlarına; Kiselev ve Kızlasov tarafından ise 5. -6. yüzyıllara atfedilmiştir (Gabrilova, 1965, s. 3). Sonunda mezarlığın ana büyük bölümünün Kök-Türklerin hüküm sürdüğü 6-7. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmıştır (Gabrilova, 1965 s. 5). Azbelev, Kudırge mezarlığını I. Kök-Türk Kağanlığı dönemine atfetmiş, Çebi Kağan'ın (Aşina Hubo /阿史那斛勃) ordusunun Altay dağlarındaki varlığı döneminde (7. yüzyılın ikinci çeyreğinde) bu mezarların inşa edildiğini düşünmüştür (Azbelev, 2000, s. 6). Kudırge'de 9 numaralı mezarda bulunan, bir eyerin ön kabzasının kemik kaplamasına işlenen görsel kompozisyon, Rudenko ve Gluhov'a göre çok yetenekli biri tarafından oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir (Rudenko ve Gluhov, 1927 s. 43). Kiselev, bu sanatçının kompozisyonunu yabancı bir eseri tekrarlamadan Altay'ın yerel karakterleri ile gerçekleştirdiği kanaatindedir (Kiselev, 1951, s. 498). Kompozisyonunun merkezinde tartışmaya imkân vermeyecek ("leopar veya kaplan" gibi net olmayan cümlelere yer vermeyecek) antitetik iki kaplan tasviri yer almaktadır (Rudenko- Gluhov, 1927 s. 43; Kiselev, 1951, s. 498; Gavrilova, 1965, s. 35).

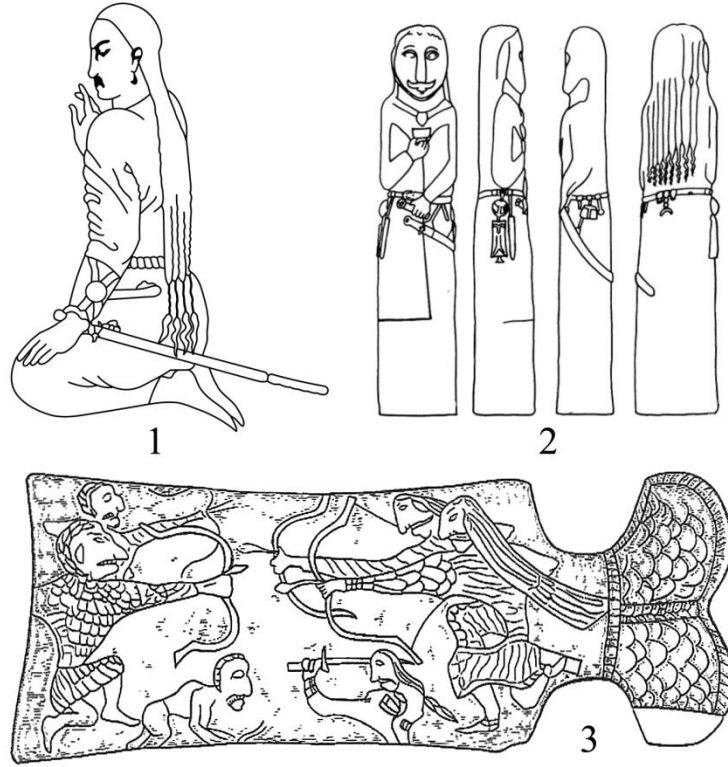
Kompozisyonun sağ ve solunda son derece süratle koşan ve amansız şekilde avlarına yaylarını geren iki atlı figür bulunur. Bu saç modelleriyle resmedilmiş figürler, Kök-Türklerin hüküm sürdüğü engin coğrafyada; petrogliflerde, taş heykellerde, günlük eşyalarda, aynı zamanda duvar resimlerinde karşımıza çıkmaktadır.⁷ Bu figürlerin eski Türkleri temsil ettiği eserlerde ifade edilmiştir (X. Zhou, 2009, s. 340; Samashev, 2023, s. 30).

Resim 8: Kudırge kurganındaki eyer kabzasının kemik kaplaması üzerindeki gravürde yer alan atlı figürlerden birinin ayrıntılı çizimi (Çizim: Levent Alyap)

⁷ Kök-Türklerin uzun ve örgülü saç modellerini konu alan bazı görsel eserler için bk. Albaum, (1975); Wang, (2006); Bayar, (2007); Kubarev, (2000); Strak, (2009); Samaşev, (2023); Balogh, (2023).

Resim 9: Uzun saç modelleriyle Kök-Türklerin bazı eserlerdeki görüntüleri. 1. Afrasiyap duvar resimlerinden ayrıntı (Çizim: Levent Alyap), 2. Kazakistan'ın Zaysan şehrinde bulunan Kök-Türklerle ait bir heykelin dört cephesinin çizimi (Arslanova ve Çarikov, 1974, s. 222), 3. Kırgızistan'ın Suttu-Bulak bölgesinde bulunan bir boynuz levha üzerindeki gravürün çizimi (Samaşev, 2023, s. 30)

Aynı zamanda, İmparator Taizong'un (唐太宗) mezar kompleksinde yer alan bir heykel Çinli heykeltıraşların ellerinde şekillenmiştir. Kubarev'ler ve Tabaldiyev'e göre bu heykel bir Kök-Türk elçisinin heykelidir (Kubarev, Kubarev ve Tabaldiyev, 2023, s. 206). Wang ve Balogh'a göre ise Sir-Tarduş kağanı Zhenzhu Pijia Kağan (真珠毗伽可汗)'ın heykelidir (Balogh, 2023, s. 21). Batı Kök-Türk kağanlarından Niri /Nili Kağan'a (泥利可汗) atfedilen (Alyılmaz, 2013, s. 8; Alyılmaz, 2015, 195-197; Stark, 2009, s. 121), üzerinde Soğd alfabesi ile yazılmış bir kitabesi bulunan heykel de bu saç modelinin kağan statüsünde bulunan insanlarca da kullanıldığını göstermiştir.

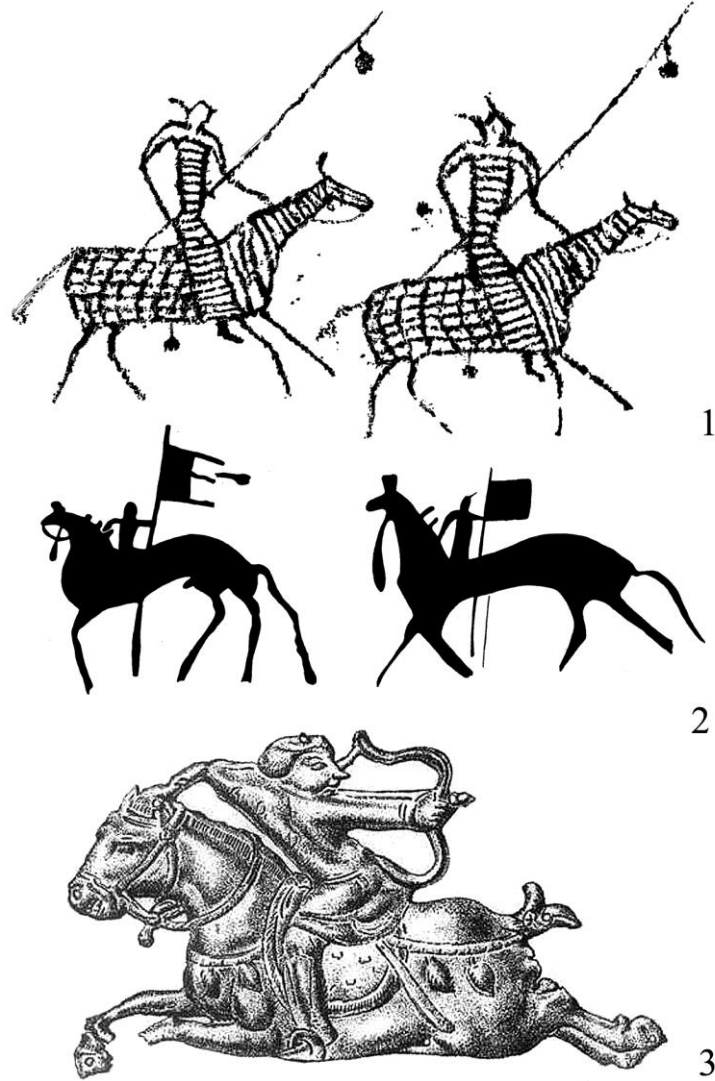
Kudırge mezarlığından edindiğimiz bilgilere göre merkezini gerçekçi üslupla iki kaplan ile süsleyen, dönemin Türk antropolojisini yansıtan atlı figürleriyle süslü kompozisyonun bir Türk, muhtemelen bir Kök-Türk sanatçısı tarafından icra edildiği düşünülürse, Türklerin kaplanı görmedikleri değil de gördüklerini akıllara getirmektedir.

2.6. Kopenski (Kopön) Kaplanı

Eski Türk eserleri arasında ikon hâline gelmiş, hatta Türkoloji eserlerinde çok özel yere sahip olmuş üç görsel tasvir vardır. Mağrur duruşlarıyla etkileyici görünüme sahip olan bu tasvirlerden biri Moğol Altaylarının Har-had bölgesindeki petrogliflerde yer alan Kök-Türk zırhlı atlı süvarileridir (Tişkin, Gorbunov ve Muhareva, 2012, s. 221). Bir diğeri ise Lena nehrinin kıyılarındaki köylerden biri olan Şişkin'de keşfedilen petrogliflerdeki Kurikan (𐰽𐰺𐰍𐰏 / 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍 / 骨利干) atlılarıdır (Okladnikov ve Zaporozskaya, 1959, s. 121).

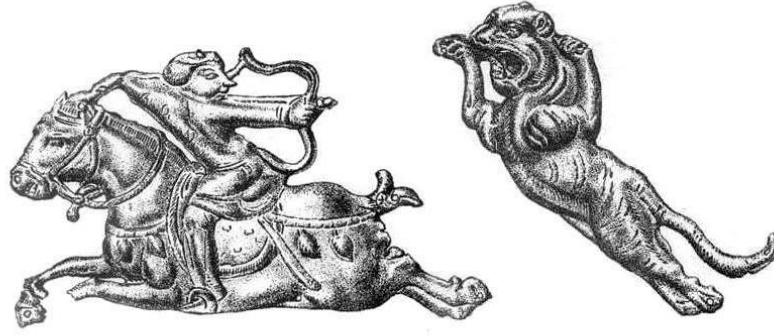
Daşhabalov, bu atlıların Kurıkanların Segin ünvanına sahip liderleri olduğuna şüphe olmadığını belirtmiştir (Daşhabalov, 1995, s. 150). Kurıkan atlılarından biri bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Saha Cumhuriyeti'nin (Yakutistan) devlet armasında yerini almıştır.

Resim 10: 1. Moğol Altaylarının Har-had bölgesindeki petrogliflerde yer alan Kök-Türk süvarilerinin çizimi (Tişkin, Gorbunov ve Muhareva, 2012, s. 223) 2. Lena nehri bölgesinde, Şişkin köyündeki petrogliflerde yer alan Kurıkan atlılarının çizimi (Okladnikov ve Zaporozskaya, 1959, s. 121). 3. Hakasya'nın Kopenski Çaatas bölgesindeki mezarlardan ele geçirilen Kırgız atlısını gösteren bronz eserin çizimi (Evtyuhova, 1948, s. 47)

Anılan tasvirlerin sonuncusu, süratle koşan bir atın üzerinde avına yayını geren bir Kırız (☪ / 𐰽𐰺𐰸 / 黠戛斯) avcısını tasvir eden bronz bir kabartmadır. 1939-1940 yıllarında Evtyuhova ve Kiselev tarafından Kopenski Çaatas mezarlığından gün ışığına çıkarılan, 7-8. yüzyıllara ait bu Kırız eserinde, arkasına dönmüş şekilde tasvir edilmiş avcının yayını gerdiği hayvan ise kaplandır (Kiselev, 1951, s. 622; Evtyuhova, 1948, s. 47). Kaplan sıçramış vaziyette, panthera tigris fiziksel özelliklerinin gerçekçiliği ile tasvir edilmiştir.

Resim 11: Hakasya'nın Kopenski Çaatas bölgesindeki mezarlardan ele geçirilen, Kırgız atlısını ve üzerine doğru sıçrayan kaplanı gösteren bronz eserin çizimi (Evtjuhova, 1948, s. 47)

Kaplan figürünün bulunduğu mezar kompleksinde üzerinde Kök-Türk harfli yazıların bulunduğu (Esin, 1965, s. 155) iki altın şişe bulunmuştur. Şişelerin birinin dibine 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰚𐰏𐰤𐰚𐰏𐰤𐰚𐰏𐰤 (Kiselev, 1951, s. 602; Evtjuhova, 1948, s. 48) diğerine ise 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰚𐰏𐰤𐰚𐰏𐰤𐰚𐰏𐰤 (Kiselev, 1951, s. 602; Evtjuhova, 1948, s. 48) yazıları oyulmuştur. Bu yazılar bugün E-81 ve E-82 numaralı Yenisey Yazıtları olarak bilinir.

2.7. Varahşa Kaplanı

Kök-Türklerin hâkimiyeti zamanında da gelişen Soğd sanatının en önemli merkezleri Pencikent, Afrasiyab ve Varahşa olmuştur. Özbekistan'ın Buhara şehrindeki Varahşa'da, arkeolog ve aynı zamanda resim öğretmeni olan Şişkin tarafından, 1937-1938 ve 1949-1954 yıllarında (Muzio, 2023, s. 383) gün ışığına çıkarılan, 7. Yüzyıl sonu ve 8. Yüzyıl başlarına tarihlendirilen saray kalıntılarının duvar resimlerinden birinde kaplan figürleri yer alır. Leopar ve kaplan figürlerinin bir arada görüldüğü devasa kompozisyon, 726 senesinde Buhara hâkimi Po-p'ot'i'nin (Tuğşad'ın) Tanglara gönderdiği hediyeler içerisinde leoparların da bulunmasını akıllara getirmiştir (Chavannes, 2013, s. 412). Hediyelerle birlikte gönderilen kişi Buhara hâkiminin kardeşi ve aynı zamanda Fergana hâkimi olan Arslan Tarkan (A-si-lan ta-kan)'dır (Chavannes, 2013, s. 412). Bu isimler, bilim insanlarını 8. Yüzyıl dolaylarında Buhara'nın Kök-Türk asıllı yöneticiler tarafından yönetildiği düşüncesine sevk etmiştir (Babayar, 2020, s. 315). Bazı bilim insanlarına göre kaplan figürlerinin yer aldığı kompozisyonun sanatsal kaynağı Tang dönemi Doğu Türkistan sanatıdır (Naymark, 2003, s. 17). Kazı bölgesinde ele geçen buluntular arasında çürümüş kaplan kuyruğu, postu ve pençesinin olması (Şişkin, 1963, s. 57) o dönem sanatçıların kaplanı gördükleri ve gördükleri şekliyle model aldıklarını kanıtlar niteliktedir. "Kızıl Salon" adı verilen duvar resminde yer alan kaplan, kendini diğer yırtıcı kedilerden ayıran en önemli özelliği yani çizgileriyle resmedilmiştir. Kaplan ve leoparların saldırdığı fillerin orantısız derecede küçük tasvir edilmesi dikkatleri çekmektedir (Muzio, 2023, s. 388). Orantısız durum ayrıca kaplan ile leoparın birbirine benzer boyutta tasarlanması ile fark edilmektedir.

Resim 12: Varahşa duvar resimlerinde yer alan kaplan tasviri (Şişkin, 1963: VIII)

3. Sonuç

Yukarıda Güney Sibirya, Altay dağları ve Ulu Türkistan'dan dikkatlere sunulan kaplan figürlerinin özellikle Altay dağları açısından önemi büyüktür. Bilindiği üzere Altay dağları, Rusya, Kazakistan, Çin ve Orhun Yazıtları'nın bulunduğu ülke olan Moğolistan sınırları içinde yer alan sıradağlardır. Moğolistan'ın en yüksek dağları Moğol Altayları olarak anılan Altaylardır. Sayısız hayvan görselleriyle birlikte kaplan figürünün orijinal örneklerini armağan eden, yerli ve yabancı tarihî kaynaklarda Kök-Türklerle birlikte birçok kez anılan Altay dağları (𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 / 金山) siyasi, askerî, kültürel, sanatsal ve tarihî bir öneme sahipti. Altay dağları, Kök-Türklerin köken efsanesinde yerini almaya başlamıştır. Çin kaynaklarının, Altay dağlarını mesken eder etmez Kök-Türklerin kendilerine Türk (𐰽𐰺𐰍 / 突厥 / 突厥) ismini vermelerinin bu dağların görüntüsünden kaynaklandığını kaydetmeleri çok değerlidir. (Liu Mau-Tsai, 2006, s. 14).

Kök-Türkler geçen zaman zarfında birçok boy ve devleti komşu edinmiş, siyasi, ticari, kültürel gibi birçok alanda iletişim, alışveriş ve anlaşma gerçekleştirmişti. Özellikle askeri başarıları ile çok güçlü, saygın bir kağanlık olmuş, hâliyle bu durum, varlığından rahatsız olan düşmanlarının artmasına da sebep olmuştu. Kök-Türkler'e düşman olan On Ok (𐰽𐰺𐰍 / 弩失畢), Kırgız ve Tang (𐰽𐰺𐰍 / 唐) liderlerinin, saldırıya geçmek için âdeta Kök-Türkler'in kalbi olan Altay dağlarını seçmeleri bu dağların coğrafyadaki bütün boy ve devletler için siyasi, askeri ve stratejik açıdan önemini ortaya koymuş ve bu duruma bizzat Bilge Tonyukuk dikkat çekmiştir:

𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 ol üç k(a)g(a)n : ögl(e)s(i)p : (a)ltun yış üze k(a)b(i)s(a)l(i)m : t(i)m(i)s: O üç kağan [aralarında] anlaşıp “Altın Orman[lar]’ında (Altay Ormanları’nda / Altay Dağlarında) bir araya gelelim” demiş[ler] (Alyılmaz, 2021, s. 337).

Tang (唐) İmparatorluğu'nun Kök-Türklerle evlilik için seçtikleri ve topraklarına gelen Kök-Türk kadınlarını onurlandırmak için ünvan olarak Altay Dağlarını seçmeleri dağların Kök-

Türklerle özdeşleştiğinin en güzel örneklerindendir. Tang İmparatoru Ruizong (唐睿宗)’un Kapgan Kağan’a (𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 / 阿史那默啜) evlenmesi için müsaade ettiği torununa (aynı zamanda Sung prensinin kızı) Altay Kunçuy / Altay Prensesi (金山公主) ünvanı vermiştir. (Chen Hao, 2021, s. 72) Kapgan Kağan’ın damadı Huoba Xielifa Shi Ashibi (火拔頡利發石阿失畢) eşi ile birlikte Tanglara sığındığında eşi Altay Prensesi olarak onurlandırılmıştır. (Chen Hao, 2021, s. 72, Dobrovits, 2005, s. 183)

Günümüz yazılışıyla tek örneğe sahip Altay kelimesi Türk boylarından Çiklere (𐰽𐰺𐰍 / 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍) ait bir mezar taşında tanıklanmış, taşın Böğü adında bir savaşçıya ait olduğu anlaşılmıştır. Mezar taşı yazısını müteveffanın ağzından okuduğumuz, yaşamında birçok düşman askeri öldürdüğünü anlatan savaşçı, kendisini 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 > 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 mән : altay oğlu : böğü, “Benim adım Böğü, Altay’ın oğluyum” (Vasilyev ve Çadamba, 1981, s. 67) gibi gururlu bir şekilde ifade etmiştir.

Altay dağları aynı zamanda erken dönem Türklerinin ve atalarının ebedî istirahatgâhı idi. Mezarlarından elde edilen bulgular, bilim insanlarının “Sanat Tarihi” literatürüne “Hayvan Üslubu (Animal Style)” olarak kaydedecekleri muhteşem bir sanat tarzı geliştirdiklerini göstermiş, dünyanın bilinen en eski halısını (Pazırık halısı) dünya sanat tarihine armağan etmiştir.

Yazının ana teması olan kaplanın, yukarıda belirtildiği gibi Kök-Türklerin tarih çağları boyunca âdeta yoğrulduğu Altay dağlarıyla olan ilişkisi yazının amacına ulaşması açısından çok önemlidir. Bu ilişkiye hayvan bilimini de dâhil etmek yerinde olacaktır. Hollandalı zoolog Coenraad Jacob Temminck’in bilimsel ismini Felis tigris altaica⁸ olarak teklif ettiği ve bu ismi hayvan bilimi literatürüne kazandırdığı alt türlerinden Sibiry (amur) kaplanının yaşam alanlarından birinin Altay dağları olduğunu belirtmiştir (Temminck, 1844, s. 43). Bugün kaplanın neslinin tükenme riskinin en üst seviyesinde olduğu herkesçe bilinmektedir. Sovyetler Birliği Dönemi’nde yapılan bilimsel araştırmalar, Sibiry kaplanının Altay dağlarının bazı bölgelerinde (Katon-Karagay) görüldüğünü ortaya koymuş ve bu gözlemler rapor hâline getirilmiştir (Hepiner-Sludskii, 1992, s. 120).

Kaplan (*Panthera tigris*) yırtıcı kedilerin en büyüğüdür. Kaplanın alt türlerinden olan Sibiry kaplanı (*Panthera tigris Altaica*) bugün yaşayan en büyük yırtıcı kedigilleri temsil etmektedir (Mazák, 1981. s. 2; Hepiner-Sludskii, 1992, s. 47). Erken dönem Türk sanat eserlerinin ve zoolojinin sunduğu kıymetli bilgiler ışığında Kök-Türklerin ya da Kök-Türk alfabesini kullanan bodunların kaplanı görüp görememe ihtimali takdirlere sunulmuştur. Kâşgarlı Mahmûd’un fili bile öldürebilecek güce sahip olduğunu belirttiği Toņa kelimesinin (Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti’t Türk, 2005, s. 577; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 496-497) gerçek sahibinin çok daha küçük cüseye sahip olan leopar (bars / pars) (*panthera pardus*) ya da bir leopar yani pars türü değil de ancak en büyük yırtıcı kedi olan “kaplan” olması gerektiğini akıllara getirmiştir.

⁸ 18. Yüzyılda, Felis, tüm kedileri ifade etmek için kullanılmış, sonradan büyük kedileri panthera kelimesi ifade etmiştir. Panthera kelimesini bilim dünyasına yerleştiren Pocock olmuştur. bk. Pocock, R. I., *Tigers*, Journal of the Bombay Natural History Society. 33(3): 1930, s. 506.

Kaynaklar

- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) hakkında verdiği bilgiler, *Tarih Dergisi*, 50, 11-25.
- Akishev, A. K. (1976). Novyye Khudozhestvennie Bronzovie Izdeliya Saksского Vremeni, *Proshloye v Kazakhstane po arkheologicheskim istochnikam*. 183-195.
- Albaum, L. I. (1975). *Zhivopis Afrasiyaba*, Taşkent.
- Alekseyev, A. Yu. (2012). *Zoloto skifskikh tsarey v sobranii ermitazha*, Sankt-Peterburg.
- Alyılmaz, C. (2002). Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye*, 46, Ankara, 613-615.
- Alyılmaz, C. (2010). Türkçe öğretiminin sorunları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 728-749.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı, *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür ve Eğitim) Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com>, 2/2, 1-61.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üni.Yay.
- Alyılmaz, C. (2017). *Gobustan'ın gizemi: "Kıpçaklar"a giden yol*. Ankara: Atatürk Üni. Yay.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri, *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür ve Eğitim) Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com>, 3/4, 1-33.
- Arslanova, F. H. ve Çarikov, A. A. (1974). Kamennyye izvayaniya Verkhnego Priirtışya, *Sovetskaya Arheologiya*, 3, 220-235.
- Artamonov, M. I. (1973). *Sokrovişça Sakov*, Moskva.
- Aydın, E. (2024). *Köl Tegin, Türklerin yenilmez savaşçısı*, İstanbul: Kronik Yay.
- Azbelev, P. P. (2000). K issledovaniyu kultury mogilnika Kudırge na Altaye, *Pyatytye istoricheskiye chteniya pamyati Mikhaila Petrovicha Gryaznova*. Omsk, 4-6.
- Babayar, G. (2020). "Tegin" Unvanlı Batı Türkistan yöneticileri hangi soydan idiler?, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 303-320.
- Balogh, C. (2023). Avar erkeklerinde saç örgüsü süsleri – Moda ve kendini ifade tarzı, *Moda, kültür, sanat, arkeoloji ve sanat tarihi çalışmaları*, Çanakkale, 3-28.
- Barkova, L. L. ve Pankova, S. V. (2005). Tattooed mummies from the large Pazyryk mounds: new findings, *Archaeology, ethnology and anthropology of Eurasia*, 2, 48-59.
- Barutcu Özönder, F. S., (2017). Kutadgu Bilig I Zaman-Mekân Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 12-63.
- Bayar, D. (2007). Unikálny Pamyatnik Drevnetyurkskogo Iskusstva v Zapadnoy Mongolii, *Tyurkologicheskyy Sbornik* 2006, 63-76.
- Chavannes, E. (2013). *Çin kaynaklarına göre Batı Türkleri*, (çev. M. Koç), İstanbul: Selenga Yay.

- Chen Hao (2021). *A History of the Second Türk Empire (ca. 682-745 AD)*, Leiden - Boston: BRILL.
- Çugunov, K. V. (2011). *Iskusstvo Arzhana-2: stilistika, kompozitsiya, ikonografiya, ornamentalnye motivy, Yevropeyskaya Sarmatiya*, 39-60.
- Daşibalov, B. B. (1996). *Arheologicheskiye Pamyatniki Kurikan i Hori*, Ulan-Ude.
- Dobrovits, M. (2005). The Great Western Campaign of the Eastern Turks (711-714), *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 58/2, 179–185.
- Ercilasun A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't- Türk: Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, Ankara: TDK Yay.
- Esin, E. (1965), Alp şahsiyetinin Türk sanatında görünüşü, *Türk Kültürü*, 34, 141-161.
- Evtyuhova, L. A. (1948). *Arkheologicheskiye Pamyatniki Yeniseyskikh Kyrgyzov (Hakasov)*, Abakan.
- Gavrilova, A.A. (1965). *Mogilnik Kudırge kak istochnik po istorii Altayskikh plemon*, Moskva-Leningrad.
- Gryaznov, M. P. (1956). Voylok s izobrazheniyem borby mificheskikh chudovishch iz Pyatogo Pazyrykskogo kurgana na Altaye, *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha*, 9. 40-42.
- Hamilton, J. (1986). *Manuscripts Ouïgours du XIe-Xe Siècle de Touen-Houang*, Tome I, Paris.
- Heptner, V.G. ve Sludskii, A. A. (1992). *Mammals of the Soviet Union*, II/ 2, Washington, D.C.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't Türk*, İstanbul.
- Kiselev, S.V. (1951). *Drevnyaya Istoriya Yujnoy Sibiri*, Moskva.
- Konkobayev, K., Useev, N. ve Şabdanaliyev, N. (2015). *Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü*, Astana.
- Korolkova, E. F. (2006). III. *Sokrovişça Drevnih Koçevnikov Sibiri*, Sankt-Peterburg.
- Kubarev, G. V. (2000). Halat Drevnih Tyurok Tsentralnoy Azii po Izobrazitel'nym Materialam, *Arheologiya, etnografiya i antropologiya Yevrazii*, 3, (3), 81-88.
- Kubarev, G. V., Kubarev, V. D. ve Tabaldiev, K. Ş. (2023). Tyurkskiye kamennye izvayaniya i pominalnye sooruzheniya Altaya i Tyan-Şanya, *Letopis Tyurkskoy Tsivilizatsii, Tom 1, Tyurkskiy Mir v VI-XII vv.*, 196-256.
- Mau-Tsai, L. (2006), *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri*, İstanbul.
- Mazák, V. (1981). *Panthera tigris*, *Mammalian Species*, 152, 1–8.
- Muzio, C. Lo. (2023) The “Red Hall” Murals in the Varakhsha Palace (Bukhara Oasis): Hints for a New Reading, *Ismeo Associazione Internazionale di Studi Sul Mediterraneo e L'Oriente Serio Orientale Roma*, 34, 383-397.
- Naymark, A. (2003). Returning to Varakhsha, *The Silkroad Foundation Newsletter*, 1/2, 9-22.
- Okladnikov, A. P. ve Zaporozskaya, V. D. (1959). *Lenskiye Pisanitsy Naskalnyye Risunki u Derevni Şişkino*, Moskva, Leningrad.
- Pocock, R. I. (1930). Tigers, *Journal of the Bombay Natural History Society*, 33/3, s. 506-541.

- Radloff, W. (1895). *Die Alturkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg.
- Rudenko, S. I. (1970). *Frozen Tombs of Siberia*, Los Angeles.
- Rudenko, S. I. ve Gluhov A. N. (1927). Mogilnik Kudirge na Altaye, *Materialy po etnografii*. III/ 2, 37-52.
- Samasev, Z. (2023). *Eski Türk Betim Sanatı*, Ankara.
- Strak, S. (2009). Some Remarks on the Headgear of the Royal Türks, *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 4, 119-133.
- Şemseddin Sami (2014). *Kamus-ı Türkî*, (yay. haz. P. Yavuzarslan) Ankara, TDK Yay.
- Şişkin, V. A. (1963). *Varahşa*, Moskova.
- Temminck, C. J. (1842). Fauna Japonica, Aperçu général et spécifique sur les Mammifères qui habitent le Japon et les Iles qui en dépendent.
- Tercüme-i Acâ'ibü'l-Malûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*, (2019), Hazırlayan: Dr. Bekir Sarıkaya, İstanbul.
- Tişkin, A. A., Gorbunov, V.V. ve Muhareva, A.N. (2012). Katafraktarii Har-Hada (Mongolskiy Altay), *Istoriya i kultura srednevekovih narodov stepnoy yevrazii*, 221-226.
- Vadetskaya, E. B. (1986). *Arkheologicheskiye Pamyatniki v Ptepyah Srednego Yeniseya*, Leningrad.
- Vasilyev, D. D. ve Çadamba, Z. B. (1981). Drevnetyurkskiye Epigrafiçeskiye Pamyatniki iz Dolini r. Uyük, *Tyurkologičeskiy Sbornik 1977*, Moskva, 63-75.
- Wang, X. (2006). Die Grabanlage Zhaoling des Kaisers Taizong und der Kaiserin Wende, *X'ian -Kaiserliche Macht im Jenseits. Grabfunde und Tempelschätze aus Chinas alter Hauptstadt. Ergebnisse der deutsch-chinesischen Zusammenarbeit im Kulturgüterschutz*. Mainz, 2006, 264–268.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Eski Uygurcanın El Sözlüğü*, Göttingen.
- Zavitukhina, M. P. (1974). Ob odnom arkhivnom dokumente po istorii Sibirskoy kollektsii Petra I., *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha*, XXXIX, 34-36.
- Zhou, X. (2009). *Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong*, *Sino-Platonic Papers*, 187.

Extended Abstract

One of the animals depicted in the Gokturks' plastic works was the tiger. Mahmud of Kashgar was the first to explain that the word “toṇa” was the answer to the question of what this animal was called during the Gokturk Period.

Mahmud of Kashgar explained the word “toṇa” in his immortal work, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, as “a type of leopard, bebr, that kills elephants” (Ercilasun and Akkoyunlu, 2014, pp. 496-497). Şemseddin Sami's work, *Kamûs-ı Türkî*, played a significant role in transmitting this meaning to the present day. Indeed, the fact that the animal referred to in *Kamûs-ı Türkî* is both likened to a tiger and described as spotted evoked contradictory visual characteristics in the predator in question; the meaning of the word “toṇa” was widely accepted as “tiger.” Despite this widespread view, some scholars examining written sources have equated “toṇa” with “bars (leopard),” another predatory cat species, arguing that it must be a species of bars. This has led

some scholars to believe that the Gokturks had never seen a tiger in their lifetimes (Aydın, 2024, p. 118). Although the distinct physical characteristics of tigers and leopards are visible and known in visual materials obtained from regions where the Gokturks ruled, some scholars (art historians and archaeologists) have referred to the predatory cats they saw but could not distinguish as “leopards” or “tigers.”

After the Karasuk Culture (1500 - 800 BC), which featured few animal figures in its works, gave way to the Tagar Culture (800 - 200 BC), which depicted animal figures more realistically, the number of animal figures began to increase; The tiger also took its place among these animal figures (Vadetskaya, 1986, p. 111). Tigers in the Tagar Culture were not depicted attacking another animal, as seen in finds from Siberia and the Altai Mountains in later centuries (Korolkova, 2006, p. 84). Although the lion was one of the animals most beloved and frequently depicted by Scythian artists, it was not seen in Southern Siberia, especially in the early periods (Kiselev, 1951, p. 242). The fact that Siberia was the most important area of Scythian art made the tiger an indispensable object in the artists’ works. The tiger, depicted in bronze artworks from the Ordos region, attributed to the Scythians or Hsiung-nu in a later period, is stylized; yet, it is depicted with the feature that distinguishes it from other predatory cats: its stripes. The hunting scenes that the Sassanids so fondly depicted were also depicted in the artistic compositions of the Göktürks and Kyrgyz peoples of that period. In Sassanid art, the lion, the hunter’s target, was depicted as a tiger in Kyrgyz art (Evtyuhova, 1948, p. 47; Kiselev, 1951, p. 624). In the Gokturk hunting scene, the tiger is not depicted as prey but rather is magnificently displayed at the center of the composition.

This article highlights examples of the tiger figure, with its natural physical characteristics, found in the pre-Gokturk period, among the Gokturks, and also among the Kyrgyz, who, like the Gokturks, used the Turkic runic alphabet. The importance of visual materials obtained through archaeological research in complementing the gaps in written sources is emphasized. The images of the “tiger” figures, which the ancestors of the Turks, the Gokturks, and the Kyrgyz incorporated all the characteristic features of nature into their art, are presented. This brought to mind that it should not be a leopard species but a “tiger”, the largest predatory cat.

The relationship between the tiger, the main theme of this article, and the Altai Mountains, where the Gokturks have been virtually molded throughout history, is crucial for achieving the purpose of the article. It would be appropriate to include zoology in this relationship. Dutch zoologist Coenraad Jacob Temminck proposed the scientific name *Felis tigris altaica* and introduced this name to the zoological literature, noting that the Altai Mountains are one of the habitats of the Siberian (Amur) tiger, a subspecies of which he introduced to the zoological literature (Temminck, 1844, p. 43). Today, it is widely known that the tiger is at the highest risk of extinction. Scientific research conducted during the Soviet era revealed that the Siberian tiger was seen in some regions of the Altai Mountains (Katon-Karagay), and these observations were documented in a report (Hepiner-Sludskii, 1992, p. 120).

The tiger (*Panthera tigris*) is the largest of the predatory cats. The Siberian tiger (*Panthera tigris altaica*), a subspecies of the tiger, represents the largest predatory feline alive today (Mazák, 1981, p. 2; Hepiner-Sludskii, 1992, p. 47). In light of the valuable information provided by early Turkish artwork and zoology, the possibility of the Gokturks, or Boduns, using the Gokturk alphabet, ever seeing the tiger has been evaluated. It has come to mind that the real owner of the word *Toņa*, which Kashgarli Mahmud stated had the power to kill even an elephant (K. Mahmud, *Divanu Lugâti’t Türk*, 2005, p. 577; Ercilasun and Akkoyunlu, 2014, p. 496-497), should not be the leopard (bars/pars) (*panthera pardus*), which has a much smaller body, but a leopard, the largest predatory cat, the “tiger”.

